

Wanda Krystyna Roman

Dokumenty z archiwów rosyjskich, białoruskich i litewskich dla potrzeb badawczych i dydaktycznych

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 1, 165-182

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wanda Krystyna Roman

DOKUMENTY Z ARCHIWÓW
ROSYJSKICH, BIAŁORUSKICH I LITEWSKICH
DLA POTRZEB BADAWCZYCH I DYDAKTYCZNYCH

Większość źródeł będących współcześnie przedmiotem badania historycznego to źródła pisane – opublikowane, a przede wszystkim przechowywane w archiwach. Studia historyczne stwarzają studentowi możliwość najpierw poznania, a następnie zbudowania własnego warsztatu umożliwiającego m.in. swobodne posługiwanie się źródłami. Ściśle wiąże się z tym problemem zdobycie umiejętności krytyki źródeł – badanie ich cech zewnętrznych i treści (krytyka wewnętrzna). Zdobywaniu wiedzy w tym zakresie w okresie studiów służą zajęcia z teorii badań historycznych – wstęp do badań, metodologia i nauki pomocnicze historii. Wśród tych zajęć należy – w związku z tematem artykułu – podkreślić szczególne znaczenie archiwistyki, nie tylko jako nauki pomocniczej historii, ale również samodzielnej dyscypliny naukowej. Zarówno nauczanie jak i studiowanie historii ściśle związane jest z badaniem dokumentów i aktów archiwalnych¹ jako źródeł pisanych. Przedstawienie poniżej Kolekcji Wojskowej Komisji Archiwalnej (dalej – WKA) to propozycja wykorzystania – jako materiału dydaktycznego – akt archiwalnych w formie kserokopii dokumentów oryginalnych, pochodzących z archiwów państw b. ZSRR, znajdujących się w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie. Dokumenty (a właściwie kserokopie) zgromadzone w Kolekcji WKA wytworzone zostały na przestrzeni kilkudziesięciu lat, przez różne instytucje państwowe – głównie totalitarnego państwa sowieckiego – i dzisiaj dają duże możliwości kształcenia umiejętności krytyki źródłowej.

Najbliższa przyszłość dla studentów historii uczelni piotrkowskiej niesie także konieczność wyboru tematów prac magisterskich i tu Kolekcja WKA daje szereg możliwości obejmując swym zasięgiem ogromny zakres tematyczny, w wielu wypadkach stanowiąc zupełnie nowe obszary badawcze.

¹ Dokument – zapis bez względu na jego postać będący świadectwem jakiegoś faktu (faktów) i zjawisk obiektywnej rzeczywistości lub przejawów myśli ludzkiej. Akt – pismo utrwalające czynność urzędową, powstałe jako jej produkt uboczny, niesamoistne w przeciwstawieniu do dokumentu. *Polski Słownik Archiwalny* pod red. W. M a c i e j e w s k i e j, Warszawa 1974.

Geneza Kolekcji Wojskowej Komisji Archiwalnej

Po 1989 roku zaistniały możliwości dotarcia do sowieckich archiwów i zapoznania się przynajmniej z częścią przechowywanych tam dokumentów, dotyczących najnowszej historii Polski. W 1990 roku podpisano międzyrządową „Deklarację o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i wykształcenia” między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Radziecką (RFSRR). Dała ona podstawę do nawiązania na nowych zasadach kontaktów pomiędzy służbami historycznymi i archiwami Polski i RFSRR.

27 kwietnia 1992 r. podpisano porozumienie o współpracy archiwów Polski i Federacji Rosyjskiej, którego skutkiem była możliwość wzajemnego, swobodnego dostępu do – będących w dyspozycji stron – materiałów historycznych, niezbędnych dla badań naukowych oraz zaspokajania roszczeń socjalno-prawnych obywateli i instytucji obu krajów. W maju tego roku minister edukacji narodowej, prof. Andrzej Stelmachowski poinformował wiceministra obrony narodowej, Romualda Szeremietiewa, o możliwości skopiowania w archiwach rosyjskich dokumentacji dotyczącej losów żołnierzy polskich na terenie ZSRR po 17 września 1939 roku.

Na podstawie propozycji opracowanej przez Sztab Generalny WP, 29 czerwca 1992 r. minister obrony narodowej, Janusz Onyszkiewicz, powołał Wojskową Komisję Archiwalną. Jej zasadniczy cel stanowiło skopiowanie i sprowadzenie do Polski dokumentacji dotyczącej losów żołnierzy polskich na terytorium byłego Związku Radzieckiego. Przewodniczącym WKA został prof. dr hab. inż. Jan Pięta. W jej składzie – w zależności od doraźnych potrzeb i możliwości – znaleźli się historycy z Wojskowego Instytutu Historycznego (WIH) i pracownicy Centralnego Archiwum Wojskowego (CAW) oraz Sztabu Generalnego WP i kilku innych instytucji podległych ministrowi obrony narodowej. Ogólny nadzór nad pracą komisji miał sprawować szef Sztabu Generalnego WP, odpowiedniej pomocy mieli udzielać szefowie: Wojskowych Służb Informacyjnych, Departamentu Wychowania, Departamentu Wojskowych Spraw Zagranicznych oraz kilku innych instytucji centralnych MON. Współpracowano także z Ministerstwem Spraw Zagranicznych.

Po nawiązaniu kontaktów z Komitetem ds. Archiwów przy Rządzie Federacji Rosyjskiej oraz z szefem Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR, od połowy września 1992 r. Wojskowa Komisja Archiwalna rozpoczęła pracę w archiwach moskiewskich².

Pierwszym z nich był Centr Chranienija Istoricesko-Dokumentalnych Kolekcij Federacji Rosyjskiej (dalej – CCHIDK)³ – Ośrodek Przechowywania Zbio-

² Informacje o pracy WKA opracowano na podstawie: *Żołnierze polscy - więźniowie NKWD w latach 1939-1953*, pod red. J. Pięty, cz. I, Warszawa 1993, cz. II, Warszawa 1995, cz. III, Warszawa 1996, cz. IV, Warszawa 1996, cz. V, Warszawa 1997, oraz na podstawie sprawozdań członków Komisji.

³ Nazwa powyższa nadana została archiwum już w trakcie prac WKA, nazwa wcześniejsza to Centralny Gosudarstwiennyj Osobyj Archiw (Centralne Państwowe Archiwum Specjalne). Utworzono je na podstawie decyzji Rady Komisarzy Ludowych ZSRR w marcu 1946 r. w celu przechowywania i wykorzystywania dokumentów instytucji, organizacji i osób państw obcych uratowanych przez

rów Historyczno-Dokumentacyjnych. Jego zasób składa się z ok. 5 milionów jednostek archiwalnych (dalej - j.a.). Prace w tym archiwum rozpoczęto od zapoznania się z jego zasobem. W pierwszej kolejności kopiowano materiały związane ze zbrodnią katyńską, teczki personalne jeńców i internowanych żołnierzy polskich wziętych do niewoli we wrześniu i w październiku 1939 r. oraz dokumentację obozów jenieckich i repatriacyjną.

Kolejne archiwa, w którym pracowali członkowie WKA to: - Russkij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw (Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe) z zasobem liczącym ponad 3,3 mln. jednostek archiwalnych⁴; Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Federacji (Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej)⁵; Centr Chranienija Sowriemiennoj Dokumentacii (Ośrodek Przechowywania Współczesnej Dokumentacji)⁶; Rossijskij Centr Chranienija Kolliekcij i Izuczaniaja Istorii (Rosyjski Ośrodek Przechowywania Zbiorów i Studiów Historii)⁷; Centralnyj Archiw Ministerstwa Oborony RF (Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej) w Podolsku pod Moskwą⁸.

Armie Radziecką w okresie II wojny światowej. Wśród dokumentów tych znajdują się m.in. akta instytucji i organizacji polskich działających w latach 1919–1939 na obecnych terenach Białorusi, Ukrainy i Litwy. Ponadto archiwum to przechowuje tzw. zespoły akt zdobycznych („fondy trofiejne”), czyli zespoły akt, które w końcowej fazie wojny lub po jej zakończeniu Armia Czerwona zagarnęła i wywiozła do ZSRR z archiwów III Rzeszy. Dokumenty pochodzą m.in. z Polski, Niemiec, Francji, Austrii, Belgii, Bułgarii, Wielkiej Brytanii, Węgier, Luksemburga, Holandii, Grecji, Hiszpanii, Lichtensteinu, Portugalii, Rumunii, USA, Szwajcarii, Finlandii, Japonii. Do zbiorów tego archiwum należą także dokumenty organizacji i instytucji międzynarodowych.

⁴ W latach 1958–1992 było to Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiw Sowietsoj Armii (Centralne Państwowe Archiwum Armii Radzieckiej). Na jego zbiory składają się m.in. dokumenty bojowe, organizacyjne, personalne wojsk ZSRR z lat 1917–1941, w tym także dokumenty z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., źródła dotyczące agresji sowieckiej na Polskę od 17 września 1939 r., dokumenty wojsk konwojowych NKWD z lat drugiej wojny światowej, akta operacyjne wojsk NKWD działających na terenie Polski w latach 1944–1947.

⁵ GARF przechowuje ponad 3 mln. jednostek archiwalnych. Do 1992 r. nosiło nazwę Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiw Oktiabrskoj Rewolucii (Centralne Państwowe Archiwum Rewolucji Październikowej). W swoich zbiorach posiada między innymi materiały dotyczące losów obywateli polskich deportowanych w głąb ZSRR, osadzonych w obozach i więzieniach oraz repatriowanych.

⁶ CCHSD utworzony dekretem prezydenckim z 12 października 1991 r. przejął zbiory wydzielone z byłego Archiwum KC KPZR. Znajduje się tam m. in. dokumentacja personalna kierowniczej kadry WKP (b) i KPZR, a także materiały dotyczące polskiej emigracji politycznej. WKA uzyskała tam liczące około 400 stron wykazy działaczy Komunistycznej Partii Polski skazanych na śmierć w latach 1937–1938.

⁷ Jego zasób liczy około 1,5 mln jednostek archiwalnych. Do roku 1991 nosił on nazwę Centralnego Archiwum Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Posiada w swoich zbiorach m.in. materiały dotyczące Polaków działających w strukturach i na rzecz polskich lewicowych formacji zbrojnych.

⁸ W zasobie CAMO RF znajduje się ponad 19 mln. jednostek archiwalnych. Są to przede wszystkim dokumenty sztabów głównych rodzajów sił zbrojnych, rodzajów wojsk, głównych i centralnych zarządów Ministerstwa Obrony ZSRR, zarządów polowych frontów, okręgów wojskowych, grup wojsk i armii oraz związków taktycznych, oddziałów i pododdziałów wchodzących w ich skład powstałe po 1941 roku. Archiwum gromadzi również dokumenty wojskowe byłych republik ZSRR, materiały źródłowe zdobyczne oraz dokumenty formowanych na terenie Związku Radzieckiego w okresie drugiej wojny światowej wojsk innych państw, w tym także formacji polskich.

Pierwszy etap prac WKA trwał od września 1992 r. do czerwca 1993 r. W tym okresie członkowie Komisji przejrzyli około 4 000 000 stron dokumentów, z czego skopiowali około 435 000 stron, które następnie przekazano do Centralnego Archiwum Wojskowego.

W marcu 1994 r. działalność komisji wznowiono i do grudnia tego roku członkowie WKA przejrzyli około 500 000 stron dokumentów, z czego skopiowano i sprowadzono do Polski 77 440 stron.

W następnym roku kontynuowano prace w Moskwie i rozszerzono działalność na archiwa na Białorusi. Jako pierwsze, w październiku 1995 roku, udostępniono WKA Nacyjonalnyj Archiwu Republiki Białoruś (Narodowe Archiwum Republiki Białoruś) w Mińsku⁹.

Ogółem w 1995 r. członkowie WKA dokonali analizy około 400 tysięcy stron dokumentów archiwalnych, z czego skopiowano i sprowadzono do kraju około 130 tysięcy stron.

W 1996 roku zakres działań Wojskowej Komisji Archiwalnej uległ znaczącemu rozszerzeniu. Historykom i archiwistom udostępniono zbiory w czterech archiwach syberyjskich: Gosudarstwiennym Archiwie Irkutojskoj Oblasti (Państwowym Archiwum Obwodu Irkuckiego), Centre Dokumentacii Sowriemiennoj Istoriji Irkutojskoj Oblasti (Centrum Dokumentacji Historii Najnowszej Obwodu Irkuckiego), Oblast'nym Archiwie Fiederalnoj Służby Biezopast'nosti (Archiwum Obwodowym Federalnej Służby Bezpieczeństwa) i Oblast'nym Archiwie MWD (Archiwum Obwodowym MSW)¹⁰.

W archiwach moskiewskich w 1996 r. kontynuowano wcześniej rozpoczęte prace, jednak ich efektywność znacznie spadła. Przyczyny tego stanu rzeczy były różnorodne. W CCHIDK w zasadzie zakończono prace nad kopiowaniem teczek per-

⁹ Nacyjonalnyj Archiwu Republiki Białoruś w Mińsku istnieje od 1945 roku. Przechowuje akta wytworzone od roku 1941. W swoich zbiorach posiada ponad 3 000 zespołów akt (ok. 860 000 j.a.) z okresu 1917–1990, w większości są to akta byłego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Białorusi, organizacji i instytucji partyjnych i państwowych.

¹⁰ Gosudarstwiennij Archiw Irkutojskoj Oblasti powstał w 1698 r. i gromadzi dokumenty wytworzone przez administrację państwową tego rejonu. Na jego zasób składają się 2 652 zespoły zawierające około 750 tysięcy jednostek archiwalnych. Ponad 12 000 fotografii liczy kolekcja gromadzona od 1880 roku. Najstarsze akta dotyczące Polaków pochodzą z XVIII wieku, kiedy to po upadku konfederacji barskiej na Syberię trafili pierwsi polscy zesłańcy. Znaczna ilość dokumentów dotyczy zesłańców po powstaniach listopadowym i styczniowym.

W 1992 r. utworzono Centr Dokumentacii Sowriemiennoj Istoriji Irkutojskoj Oblasti na bazie byłego Archiwum KPZR Obwodu Irkuckiego. Przechowywane są w nim akta od 1920 r., wśród których m. in. znajdują się zespoły dokumentów dotyczących polskich komunistów. Znaczne partie archiwaliów dotyczą losów Polaków od 1939 roku.

Oblast'nyj Archiw Fiederalnoj Służby Biezopast'nosti zgromadziło akta śledcze i sądowe około 30 tysięcy osób nie będących obywatelami ZSRR; wśród nich są materiały dotyczące Polaków represjonowanych po 1939 r.

Institucją resortową w Irkucku jest Oblast'nyj Archiw MWD. Złożone są w nim dokumenty przymusowo osiedlonych na obszarze obwodu irkuckiego, a także materiały repatriacyjne. Znajdują się tam m.in. akta polskich jeńców z 1939 r. oraz Polaków zesłanych na terytorium obwodu irkuckiego po 1939 r.

sonalnych polskich jeńców i internowanych. Także rosyjskie służby archiwalne starały się skutecznie ograniczyć dostęp do interesujących komisję zespołów akt – nawet tych udostępnianych wcześniej.

W 1996 roku rozszerzono działalność WKA na Białorusi – WKA otrzymała zgodę na prowadzenie prac w kolejnych archiwach – w Mińsku, Grodnie¹¹ i Mołodecznie¹². Komisja wyselekcjonowała tam do skopiowania około 15 tysięcy stron dokumentów, z których w tym samym roku jedynie niewielką część udało się sprowadzić do kraju. Zasadniczą przyczyną tego były trudności techniczne w tamtejszych archiwach, głównie brak sprzętu do kopiowania akt.

We wrześniu 1996 r. z inicjatywy szefa WKA rozpoczęto prace na Ukrainie. Mimo że tamtejsze archiwa, szczególnie w Kijowie i we Lwowie, posiadają bogate zbiory dokumentów, będących przedmiotem zainteresowań komisji, z różnych przyczyn - głównie z powodu wygórowanych żądań finansowych strony ukraińskiej - nie udało się uzyskać do nich dostępu. W efekcie zaledwie dwumiesięcznej pracy w Centralnym Archiwie Hromadskich Obiednani Ukrainy (Centralnym Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy)¹³, z Ukrainy przywieziono zaledwie około 1.100 stron kopii dokumentów.

W marcu 1996 r. prace WKA objęły także Litwę. Główne prace rozpoczęto niemal równocześnie w trzech archiwach: w Lietuvos Centrinis Valstybinis Archyvas (Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym)¹⁴, Lietuvos Ypatingasis Archyvas (Litewskim Archiwum Specjalnym)¹⁵, Lietuvos Visuomenės Organizacijų

¹¹ W DziażauNy Archiu Grodzienskaj Woblasti (Państwowym Archiwum Obwodu Grodzieńskiego) w Grodnie zasób archiwalny obejmuje okres 1918–1939. Są tam dokumenty wytworzone przez polską administrację terenową, władze samorządowe, organizacje społeczne i inne działające na terenie ówczesnego województwa nowogródzkiego i wschodniej części województwa białostockiego. Wśród tych dokumentów zainteresowanie komisji skupiło się na dokumentach dotyczących m. in. spraw: Dowództwa Okręgu Korpusu nr III w Grodnie, komend powiatowych Policji Państwowej oraz wybranych sprawozdań wojewody nowogródzkiego.

¹² W Mołodecznie funkcjonuje Filijał DziażauNaga Archiwa Minskaj Woblasti ug. Maładziecznie (Filia Państwowego Archiwum Obwodu Mińskiego), gdzie przechowuje się blisko 2 000 zespołów akt, na które składa się ponad 200 tysięcy jednostek archiwalnych. Obejmują one lata 1919–1941 i 1944–1987. Wśród nich jest 148 zespołów zawierających dokumenty polskiej proweniencji, liczące około 45 tysięcy jednostek archiwalnych. Są to m. in. akta Policji Państwowej, Polskiej Organizacji Wojskowej, zarządów powiatowych Związku Strzeleckiego, komend garnizonów w Mołodecznie i Wilejce oraz pułku KOP „Wilejka”.

¹³ Powstało w 1993 r. i przechowuje około 600 tysięcy teczek dokumentów usystematyzowanych w 6 zespołach. Poza aktami partyjnymi, komsomołu i organizacji społecznych (do 1992 r. było to Archiwum Komunistycznej Partii Ukrainy) posiada m.in. w swoich zbiorach akta Ukraińskiego Sztabu Partyzanckiego z okresu II wojny światowej oraz około 50 tysięcy akt osób represjonowanych.

¹⁴ Lietuvos Centrinis Valstybinis Archyvas posiada ponad 22 tysiące metrów bieżących akt z lat 1918–1989. Wśród nich są przede wszystkim akta władz Republiki Litwy z lat 1918–1940 (cywilnych i wojskowych), częściowo Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z lat 1940–1941 i po 1944 roku oraz akta z okresu okupacji niemieckiej. Tu również przechowywana jest ocalała część akt polskich władz, instytucji i organizacji działających na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym.

¹⁵ Lietuvos Ypatingasis Archyvas (do 1991 roku Archiwum KGB Litewskiej SRR) przechowuje materiały wytworzone w latach 1940–1989 przez Narodnyj Komissariat Wnutriennych Dieł (NKWD)

Archyvas (Litewskim Archiwum Organizacji Społecznych) oraz później w Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerijos Archyvas (Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Litwy)¹⁶.

Dobrze układająca się współpraca na terenie Litwy pozwoliła członkom WKA w 1996 r. na sprowadzenie do kraju i przekazanie CAW ponad 100 tysięcy stron kserokopii dokumentów.

Efektom prac WKA w 1996 roku było przekazanie do CAW około 160 tysięcy stron kserokopii dokumentów.

W 1997 r. komisja kontynuowała swoją działalność uzupełniając i wzbogacając kolekcję dokumentów z archiwów b. ZSRR. Członkowie komisji pracowali w archiwach rosyjskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich. Na Białorusi rozszerzono poszukiwania na archiwum w Brześciu. Natomiast na Ukrainie członkowie komisji dokonali rozpoznania zbiorów archiwalnych we Lwowie. O ile w Brześciu uzyskano wymierne efekty w postaci pozyskania około 13 tysięcy kopii interesujących dokumentów, głównie polskich z okresu 1918-1939, o tyle próby czynione na Ukrainie zakończyły się niepowodzeniem. Natomiast z dobrym skutkiem została zapoczątkowana współpraca z archiwami na Łotwie.

Wojskowa Komisja Archiwalna - od marca 1997 roku działająca w strukturach Akademii Obrony Narodowej - z dniem 31 grudnia 1997 roku została rozwiązana.

Metody opracowywania akt *Kolekcji Wojskowej Komisji Archiwalnej* w Centralnym Archiwum Wojskowym

1. Opracowywanie dokumentacji tzw. „merytorycznej”

Pierwsza partia kserokopii (dalej w tekście jest mowa wyłącznie o kserokopiach, ale używa się w stosunku do nich określenia: dokumenty, materiały, akta, archiwalia), która zapoczątkowała istnienie *Kolekcji* składała się z dokumentów rosyjskich. Były one pakowane w Moskwie przez członków Wojskowej Komisji Archiwalnej i pocztą dyplomatyczną przesyłane do Centralnego Archiwum Wojskowego w

– Narodnyj Komissariat Gosudarstwiennoj Biezopastnosti (NKGB) – Ministerstwo Wnutriennych Dieł (MWD) – Ministerstwo Gosudarstwiennoj Biezopastnosti (MGB) – Komissariat Gosudarstwiennoj Biezopastnosti (KGB) byłej Litewskiej SRR i jednostki organizacyjne tych instytucji. Z uwagi na specyficzny charakter tych zbiorów nie są one w całości udostępniane badaczom historii. Obecnie możliwe jest korzystanie z liczącego 50 opisów wyodrębnionego zespołu akt. Znajdują się w nim między innymi dokumenty z lat 1940-1956 dotyczące zwalczania polskich organizacji patriotycznych i niepodległościowych na Wileńszczyźnie, akta śledcze członków Armii Krajowej oraz kartoteka osób, w tym wielu Polaków, represjonowanych przez władze sowieckie.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerijos Archyvas jest resortową składnicą akt, w tym również bieżących. Z uwagi na jego charakter, za zgodą Ministra Spraw Wewnętrznych Litwy, WKA uzyskała możliwość pracy na wyodrębnionym materiale archiwalnym. Udostępnione Komisji dokumenty dotyczyły m. in. działalności I Specjalnego Oddziału NKGB Litewskiej SRR oraz Polaków represjonowanych i deportowanych z Litwy w latach 1940-1941 i po 1944 roku (wykazy, teczki osobowe i kartoteki). W połowie 1997 roku zbiory historyczne archiwum MSW przejęło Litewskie Archiwum Specjalne.

Warszawie. Kolejne partie dokumentów trafiały do CAW również za pośrednictwem MSZ, część z archiwów białoruskich wysyłały same archiwa, niewielkie ilości przywozili członkowie WKA.

W CAW powstał problem metodyki opracowania *Kolekcji*, przy czym nie sposób było wtedy (koniec 1992 roku) przewidzieć, jak potoczą się losy WKA i jak duże ilości kopii dokumentów jeszcze napłyną. Zagadnieniu temu poświęcono posiedzenie Komisji Metodycznej CAW w dniu 7 stycznia 1993 roku oraz szereg następnych. Wstępnie ustalona została nazwa *Kolekcji* (*Kolekcja materiałów z archiwów rosyjskich dotyczących losów Polaków – jeńców wojennych i internowanych na terytorium ZSRR w latach 1939-1956*), którą później zweryfikowały wyniki pracy WKA. Do opracowania akt powołano dwa zespoły archiwistów. W zasadzie początek prac był swego rodzaju improwizacją. Dopiero po kilku tygodniach wypracowano zasady porządkowania i inwentaryzacji, które były stosowane – z niewielkimi modyfikacjami – do zakończenia pracy.

Poszczególne jednostki archiwalne w archiwach b. ZSRR kopiowano – w zależności od zespołu – albo w całości (razem z okładką, spisem dokumentów i ostatnią stroną z opisem kancelaryjnym i archiwalnym), albo częściowo – tylko pojedyncze dokumenty mieszczące się w zakresie zainteresowań WKA. Materiały nadsyłane z zagranicy były w pierwszej kolejności rozpakowywane, segregowane na pojedyncze jednostki archiwalne – zgodnie z oryginalną sygnaturą (rosyjską, białoruską, litewską, ukraińską), znajdującą się na okładce skopiowanej teczki, na pieczęcie archiwum, którą opatrzone niewielką częścią kserokopii lub też na okładce utworzonej z dodatkowej kartki.

Każda oryginalna jednostka archiwalna została w CAW uznana również za odrębną jednostkę, której zakładano kartę inwentarzową. Zdarzało się niekiedy, że jedną pierwotną teczkę, ze względu na objętość, trzeba było podzielić na dwie lub więcej teczek, co zostało zaznaczone na karcie inwentarzowej w rubryce 7 – po sygnaturze oryginalnej umieszczono informację, że jest to część I, II lub III oryginalnej teczki. Każdą jednostkę archiwalną umieszczono w teczce wiązanej, którym to teczkom nadano kolejne numery ciągłe od „1” – numery te stanowiły jednocześnie tymczasową sygnaturę akt *Kolekcji* (wiele dokumentów pod tą tymczasową sygnaturą wykorzystano do opracowań naukowych).

Podczas opracowania akt *Kolekcji* stosowano takie same zasady archiwalne jak podczas opracowywania polskich akt powojennych, ponieważ dokumentacja ta prowadzona była w zdecydowanej większości systemem dziennikowym, stosowanym w kancelarii rosyjskiej. Inwentaryzację każdej jednostki archiwalnej rozpoczynano od sprawdzenia jej zawartości (pod kątem m.in. kolejności ułożenia stron) oraz ponumerowania stron. Następnie – o ile nie było żadnych informacji na okładce – należało na podstawie dokumentów ustalić twórcę zespołu akt. Tu należy zaznaczyć, że w kilku wypadkach nie udało się tego ustalić. Najważniejszą czynnością była analiza zawartości poszczególnych teczek i nadanie tytułu odpowiadającemu tej zawartości oraz określenie ram chronologicznych danej jed-

nostki (co było czasochłonne w wypadkach braku chronologicznego układu dokumentów w teczках).

Wszystkie powyżej wspomniane informacje zostały zapisane na karcie inwentarzowej, zawierającej rubryki: 1. Nazwa archiwum (tu: CAW); 2. Nazwa twórcy zespołu akt (np. Sztab Frontu Ukraińskiego poprzedzona nazwą kolekcji: *Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich*); 3. Sygnatura CAW; 4. Tytuł odzwierciedlający zawartość j.a.; 5. Daty skrajne; 6. Opis archiwalny j.a. – rodzaj dokumentów, tu: kserokopie oraz liczba stron; 7. Sygnatura – sygnatura archiwum, w którym znajduje się oryginalna teczka, np. sygn. rosyjska (litewska, białoruska) i jej podanie; 8. Uwagi – informacje o zawartości nie zamieszczone w tytule oraz inne spostrzeżenia na temat j.a.; 9. Nazwa archiwum, w którym znajduje się oryginalna teczka. W inwentarzu ciągłym obok sygnatury z danego archiwum zagranicznego podano także numer nadany każdej jednostce archiwalnej w CAW, pod którym funkcjonowała w obiegu naukowym w latach 1993–1998¹⁷.

Akta *Kolekcji* były opracowywane sukcesywnie, w miarę ich nadsyłania, ale było to rozciągnięte w czasie i przerywane nieraz na okres kilku miesięcy. Wpływ na tempo prac miało wiele czynników, z których dość istotnym był fakt, że akta *Kolekcji* w zasadniczej części powstały w języku rosyjskim, białoruskim, litewskim, niemieckim i ukraińskim. Często także trudności podczas analizy treści akt sprawiał niezbyt dobry stan kserokopii, czasami ich nieczytelność – czego przyczyną był w wielu wypadkach zły stan oryginałów. Większość zespołów ułożono w sposób rzeczowo – chronologiczny (bliższe szczegóły podane zostały w charakterystyce zawartości poszczególnych zespołów). Jeżeli było to możliwe, odtworzona została struktura organizacyjna instytucji oraz podano informacje o twórcach akt, które zaczerpnięte zostały – oprócz dostępnej literatury – przede wszystkim z dokumentów.

Pierwsza nazwa *Kolekcji* musiała ulec zmianie, kiedy zakres pracy WKA rozszerzył się. W chwili obecnej, kiedy WKA została rozwiązana, a efekt jej działalności to właśnie setki tysięcy kopii dokumentów zgromadzonych w CAW, zdecydowano nadać nazwę: *Kolekcja Wojskowej Komisji Archiwalnej*, w ramach zaś tej nazwy poszczególnym częściom *Kolekcji* pozostawić nazwy: *Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich* (sygn. VIII.800.1-86), *Kolekcja Akt z Archiwów Białoruskich* (VIII.804.1.-49), *Kolekcja Akt z Archiwów Litewskich* (VIII.807.1-44), *Kolekcja Akt z Archiwów Ukraińskich* (VIII.811.1-3).

Podczas opracowywania akt *Kolekcji* wyodrębniono 207 zespołów archiwalnych, na które składa się 3 675 j.a. (według stanu na dzień 30.09. 1998 r.) – obejmujących 242 233 strony kserokopii. Podczas i po zakończeniu opracowania wyłączone zostały materiały skopiowane podwójnie w liczbie około 20 000 stron.

¹⁷ W CAW do inwentarza dołączono konkordancję sygnatur.

2. Opracowywanie dokumentacji personalnej¹⁸

Równoległe z dokumentacją merytoryczną podjęto opracowanie akt personalnych. Prace rozpoczęto od teczek akt personalnych - wytworzonych przez władze sowieckie po 17 września 1939 roku dla polskich jeńców wojennych - a skopiowanych w CCHIDK. Do dnia 30.09.1998 r. w CAW założono 22 374 karty ewidencyjne. Dokumentacja personalna polskich jeńców wojennych w ZSRR z okresu 1939 – 1943 obejmuje 26,5 mb. Po zakończeniu pracy nad tą partią teczek rozpoczęto opracowywanie akt personalnych obywateli polskich, którzy przebywali w sowieckich obozach od 1944 roku. W grupie tej znajdują się przede wszystkim, określane jako internowani, żołnierze Armii Krajowej. Na dzień 30.09.98 r. opracowano 42 000 teczek akt (51 mb).

Zadaniem zespołu specjalnie powołanego do opracowania akt personalnych było sporządzenie kart ewidencyjnych i ułożenie ich w porządku alfabetycznym. Zakres informacji zawartych na karcie sprowadzał się do ustalenia następujących danych: stopnia, nazwiska, imienia, imienia ojca, rocznej daty i miejsca urodzenia, numeru akt w rosyjskim archiwum, daty i przyczyny dostania się do niewoli sowieckiej oraz określenie liczby kart kserokopii w tezcze.

Należało przede wszystkim, w miarę możliwości, prawidłowo odczytać wszystkie dane w języku rosyjskim (rękopis), a następnie przetłumaczyć na język polski. Zostało to wykonane przy zastosowaniu transkrypcji bibliotecznej, jednakże poprawne odczytanie – szczególnie nazwisk i miejscowości – nastęczało wiele kłopotów. Jeśli w dokumentach odnaleziono odręczny podpis jeńca bądź internowanego, respektowano pisownię oryginalną, w pozostałych wypadkach pozostawiono brzmienie rosyjskie – tak też postępowano w wypadku analfabetów. Za obowiązującą uznano współczesną ortografię, szczególnie w wypadkach podawania prawidłowej wersji imion.

Aby odczytać lub ustalić miejsca urodzenia wykorzystano dostępne pomoce takie, jak: mapy, słowniki i skorowidze miejscowości. Na prawidłowość odczytania nazw własnych w tych aktach miało wpływ wiele czynników m.in. stan akt oryginalnych i jakość kserokopii.

Podczas opracowywania każda pojedynczateczka akt personalnych otrzymała kolejny numer porządkowy. Teczki akt personalnych gromadzono w ilości – w zależności od objętości – od 5 do 50 sztuk w teczkach wiązanych stanowiących jednostkę archiwalną.

Akta personalne z okresu 1939 – 1943 otrzymały sygnaturę: VIII.801. Kolejny numer sygnatury (np. VIII.801.1.) oznacza numer jednostki archiwalnej, a ostatni – czwarty (np. VIII.801.1.1.) numer poszczególnejteczki akt personalnych – jest to numer porządkowy nadany podczas opracowania.

Akta personalne z okresu po 1944 roku otrzymały sygnaturę VIII.802. Kolejne człony sygnatury oznaczają również numer jednostki archiwalnej oraz poszczególnejteczki akt personalnych.

¹⁸ Szczegółowo zagadnienie to omawia A. W y s o c k i, *Kartoteka akt personalnych pozyskanych z archiwów rosyjskich*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” nr 19, s. 101–107.

Karty ewidencyjne sporządzone do akt personalnych zostały ułożone w porządku alfabetycznym w dwóch oddzielnych kartotekach, które stanowią pomoc w celu odszukania akt danej osoby.

Odrębnym rodzajem dokumentacji personalnej z archiwów rosyjskich jest kartoteka polskich jeńców wojennych z 1939 roku¹⁹. Składają się na nią karty ewidencyjne żołnierzy Wojska Polskiego, którzy po 17 września 1939 roku zostali wzięci do niewoli przez Armię Czerwoną, a następnie skierowani do obozów jenieckich NKWD, gdzie przetrzymywano ich do połowy 1941 roku. Kartotekę tę stanowią karty tzw. kartoteki ogólnej prowadzonej przez kancelarie obozowe na podstawie danych z kwestionariuszy personalnych wypełnianych dla każdego jeńca²⁰. Karta zawiera następujące informacje: nazwa obozu, nazwisko, imię, imię ojca, rok i miejsce urodzenia, narodowość, obywatelstwo, przynależność do partii, stopień wojskowy, wykształcenie cywilne i wojskowe, zawód, miejsce zamieszkania w chwili powołania do wojska, datę i miejsce wzięcia do niewoli, numer porządkowy w księdze rejestracyjnej, informację kiedy i skąd przybył do obozu, informacje o ewentualnym schwytaniu podczas ucieczki, kiedy, dokąd i z jakiej przyczyny u był oraz informacje dodatkowe. Opracowanie kartoteki w CAW polegało na wpisaniu na każdej karcie polskiej wersji nazwiska, imienia i imienia ojca, a następnie ułożeniu ich w porządku alfabetycznym. Identyczne trudności jak w wypadku akt personalnych pojawiły się tutaj podczas odczytywania nazwisk, które były wpisywane odręcznie, często bardzo nieczytelnie, co dodatkowo komplikowało pracę. Kartoteka liczy około 120 000 nazwisk.

Inaczej nieco przedstawia się kwestia opracowania dokumentacji personalnej skopiowanej w archiwach litewskich. Jedną z części tej dokumentacji to akta rodzin i osób, które były deportowane z Litwy w głąb ZSRR w latach 1941–1952. Liczba teczek akt personalnych osób deportowanych z Litwy jest znacznie mniejsza niż akt personalnych z archiwów rosyjskich i wynosi około 4 000. Z tego powodu można było przed przystąpieniem do opracowania określić pewne jego zasady. Przede wszystkim po rozpakowaniu dokumentów zostały one podzielone na grupy według alfabetu i ułożone w teczkach wiązanych po 30 sztuk. Następnie każda z tych teczek otrzymała tymczasowy numer kolejny tak, jak dokumentacja merytoryczna, co było niezbędne, aby umieścić go na karcie kartoteki personalnej. Kartoteka personalna dla akt osób deportowanych składa się z kart ewidencyjnych utworzonych na podstawie danych zawartych w teczce dla wszystkich osób, które w niej mają takie karty oryginalne. Pozostałych członków rodzin – deportowanych lub z jakichś przyczyn pozostałych na miejscu – wpisywano na karcie sporządzonej dla głowy rodziny. Przeciętnie na jedną teczkę przypada 3–4 karty ewidencyjne. Dane umieszczone na karcie to: nazwisko, imię, imię ojca, rok i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania przed deportacją, powód deportacji (kułak – K, członek zbrojnej

¹⁹ Patrz bliżej: W. H i l l e r, *Kartoteka polskich jeńców wojennych z 1939 r.*, tamże, s. 97–100.

²⁰ Kartoteka ogólna nie obejmuje członków partii i innych organizacji politycznych, oficerów, żandarmów, policjantów i grup określanych jako „wrogie klasy robotniczej”, dla których zakładano kartotekę specjalną – nie udostępnioną WKA.

organizacji konspiracyjnej lub współpracownik – B, b. żołnierz Armii gen. Andersa – An, uchodźca wojenny – U; element antysowiecki lub „społecznie niebezpieczny” – S, kryminalista – Sk, członkowie rodzin tych osób mają tę samą literę co głowa rodziny z literą „R” na początku), data deportacji i o ile jest podane – miejsce zesłania; data zwolnienia i – w przypadku powrotu do Polski – obok daty litera „P”. Kopie teczek, którymi dysponuje CAW nie są kompletnymi, oryginalnymi teczkami. Z powodu ich objętości skopiowano z każdejteczki tylko najistotniejsze dokumenty: kartę z kartoteki, ankietę, ankietę dla członków rodziny, kartą rejestracyjną uchodźcy wojennego, postanowienie o aresztowaniu, orzeczenie naczelnika odpowiedniego NKWD, postanowienie o zastosowaniu środków prewencyjnych, ankietę wypełnioną na zesłaniu, wyciąg z protokołu Narady Specjalnej przy MGB ZSRR o wysiedleniu, decyzję o zwolnieniu, zawiadomienie o ubyciu z obozu lub miejsca przymusowego osiedlenia. Nie wszystkie te dokumenty występują w każdejteczce.

Trudności i kłopoty związane z prawidłowym ustaleniem brzmienia nazwisk i miejscowości są podobne do opisanych wyżej i dodatkowo komplikuje je fakt, że zdecydowana większość tych nazw najpierw otrzymała brzmienie litewskie, następnie rosyjskie i dzisiaj czasami niemożliwe jest ponowne, prawidłowe zapisanie ich w języku polskim.

Na dzień 30.09.1998 r. opracowano akta rodzin deportowanych, których nazwiska rozpoczynają się na litery A – S.

Kolejna grupa akt personalnych z Litwy obejmuje akta śledcze Polaków aresztowanych i skazanych przez organa NKWD Litwy i Białorusi od 1940 roku. Jest wśród nich duża grupa członków polskiego zbrojnego podziemia: ZWZ – AK z Wileńszczyzny oraz członkowie innych ugrupowań konspiracyjnych. Kartoteka ta czeka na opracowanie.

Grupa akt personalnych skopiowanych w archiwach białoruskich jest odmienna od wyżej omówionych ponieważ składają się na niąteczki personalne i zeszyty ewidencyjne żołnierzy polskich (oficerów i podoficerów) sprzed września 1939 roku. Karty ewidencyjne utworzone na każde nazwisko uzupełnią – już istniejącą w CAW – kartotekę personalnych akt przedwojennych.

Spis zespołów akt wchodzących w skład Kolekcji Wojskowej Komisji Archiwalnej w Centralnym Archiwum Wojskowym

I. Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich

Dokumentacja sowiecka

1. Ludowy Komisariat Obrony 1939 r.
2. Sztab Generalny Armii Czerwonej 1937–1939
3. Zarząd Polityczny Armii Czerwonej 1939–1940
4. Rada Wojenna Odeskiego Okręgu Wojskowego 1939 r.
5. Rada Wojenna Kijowskiego Specjalnego Okręgu Wojskowego 1939 r.

6. Kolekcja Rodowodów Historycznych Jednostek Armii Czerwonej 1918–1940
7. Sztab Frontu Ukraińskiego 1939 r.
8. Dowództwo 5 Armii 1939 r.
9. Dowództwo 6 Armii 1939 r.
10. Dowództwo 15 Korpusu Strzeleckiego 1939 r.
11. Sztab Frontu Białoruskiego 1939 r.
12. Dowództwo 3 Armii 1939 r.
13. Dowództwo 10 Armii 1939 r.
14. Dowództwo 11 Armii 1939 r.
15. Dowództwo 23 Korpusu Strzeleckiego 1939 r.
16. Sztab Wojsk Pogranicznych NKWD 1939-1940
17. Główny Zarząd Wojsk Konwojowych NKWD 1939–1941
18. Rada Najwyższa ZSRR 1939-1940
19. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR (d. NKWD) 1939–1958
20. Zarząd Główny NKWD ds. Jeńców Wojennych i Internowanych 1939-1955
 - Zarząd NKWD ds. JW przy 2 Froncie Białoruskim
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Kiemierowskiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Swierdłowskiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Odesskiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Czałowskiiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Czelabińskiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Kałuskiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Charkowskiego
 - Oddział ds. JW Zarządu NKWD Obwodu Dniepropietrowskiego
 - Komenda Obozu nr 41 w Ostaszkowie
 - Komenda Obozu nr 270 w Borowiczach
 - Komenda Obozu nr 178 (454) w Riazaniu
 - Specjalny Batalion Pracy nr 391
 - Szpital Specjalny nr 5849 w Brześciu
 - Komenda Obozu nr 284 w Brześciu
 - Komenda Obozu Frontowego nr 173
 - Komenda Obozu Frontowego nr 22
 - Komenda Obozu nr 515 w Północno-Osetyńskiej ASRR
 - Komenda Obozu nr 516 i 44 w Krasnowodsku
21. Komisja Burdenki 1944–1945
22. Urząd Pełnomocnika Rady Ministrów ZSRR ds. Repatriacji 1945–1953
23. Centralny Komitet WKP (b) 1939–1945
24. Państwowy Komitet Obrony 1941–1945
25. Pełnomocnik Sztabu Generalnego Armii Czerwonej ds. Formacji Polskich 1941–1942
26. Zarząd Rozpoznawczy Sztabu Generalnego Armii Czerwonej 1941–1942
27. Zarząd Główny Bezpieczeństwa Państwowego NKWD Pełnomocnik Naczelne-

- go Dowództwa Armii Czerwonej ds. Formacji Polskich 1943-1944
28. Sztab 1 Frontu Ukraińskiego – Oddział ds. Wykorzystania Doświadczeń Wojennych 1944-1945
 29. Sztab 1 Frontu Białoruskiego 1944–1945
 30. Sztab 33 Armii 1943 r.
 31. 222 Dywizja Strzelecka 1944 r.
 32. 290 Dywizja Strzelecka 1943 r.
 33. Zarząd Armii Czerwonej ds. Poległych i Zaginionych 1943–1946
 34. Centralny Sztab Partyzancki 1943 r.
 35. Główny Zarząd Polityczny Armii Czerwonej 1943–1945
 36. Główny Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD – MWD 1944-1949
 - Sekretariat Zastępcy Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD Białoruskiego Okręgu Wojskowego
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów 1 Frontu Ukraińskiego
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów 3 Frontu Ukraińskiego
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów 1 Frontu Bałtyckiego
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów 3 Frontu Bałtyckiego
 - Główny Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów Północnej Grupy Wojsk Radzieckich
 - Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów Armii Czerwonej
 - Dowództwo 6 Dywizji Strzeleckiej WW NKWD
 - Dowództwo 62 Dywizji Strzeleckiej WW NKWD
 - Dowództwo 63 Dywizji Strzeleckiej WW NKWD
 - Dowództwo 64 Dywizji Strzeleckiej WW NKWD
 - Dowództwo 2 pułku strzeleckiego WW NKWD
 - Dowództwo 18 pułku pogranicznego WW NKWD
 - Dowództwo 198 samodzielnego batalionu moto-strzeleckiego WW NKWD
 - Dowództwo 218 pułku pogranicznego WW NKWD
 37. Zarząd NKWD ds. Walki z Bandytyzmem 1945 r.
 38. Komitet Wykonawczy Międzynarodówki Komunistycznej 1925-1943
 39. Biuro Pełnomocnika PCK w ZSRR 1919-1937
 40. Wojna 1919-1920
 41. Wojskowa Rada Rewolucyjna Republiki 1919-1920

Dokumentacja polska

1. Ministerstwo Spraw Wojskowych 1920-1939
2. Oddział I Sztabu Głównego WP 1930-1939
3. Oddział II Sztabu Głównego WP 1919-1939
4. Ekspozytura nr 1 Oddziału II Sztabu Głównego WP 1920-1933
5. Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP 1922-1939 [1951]
6. Ekspozytura nr 7 Oddziału II Sztabu Głównego WP 1925-1929
7. Oddział III Sztabu Głównego WP 1934-1935
8. Oddział IV Sztabu Głównego WP 1936-1938
9. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych [bd.]
10. Komenda Główna Policji Państwowej 1931-1939
11. Inspektorat Straży Granicznej [bd.]
12. Korpus Ochrony Pogranicza 1929-1939
13. Materiały archiwalne o działalności wywiadu burżuazyjnej Polski przeciwko ZSRR 1920-1939
14. Biuro Inspekcji przy GISZ 1926-1939
15. Naczelne Dowództwo WP 1919-1921
16. Instytut im. J. Piłsudskiego 1915-1917
17. Referat Historyczny Sztabu Generalnego WP 1927-1938
18. Polskie organizacje wojskowe i narodowe 1914-1920
19. Polskie instytucje burżuazyjne i organizacje polityczne z okresu I wojny światowej 1918-1919

Dokumentacja niemiecka

1. Urząd Bezpieczeństwa Państwowego Rzeszy Niemieckiej 1939-1944
2. Dowództwo Służby Bezpieczeństwa Rzeszy Niemieckiej 1942-1944
3. Naczelny Prezydent Prowincji Górny Śląsk 1941-1944
4. Dowództwo Grupy Armii „B” 1941 r.
5. Naczelny Prokurator Rzeszy Niemieckiej 1937-1945
6. Zarząd Gospodarczy SS 1940-1941
7. Niemiecki Czerwony Krzyż 1942 r.
8. Archiwum Wojskowe Wehrmachtu 1939-1942

Dokumentacja francuska

1. Ministerstwo Wojny Francji 1939-1942

II. Kolekcja Akt z Archiwów Białoruskich

Dokumentacja białoruska

1. Centralny Komitet KP(b) Białorusi 1939-1947
2. Komitet Obwodowy KP(b) Białorusi w Białymstoku 1940-1941

3. Komitet Miejski KP(b) Białorusi w Białymstoku 1940 r.
4. Komitet Obwodowy KP(b) Białorusi w Grodnie 1945–1948
5. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Grodnie 1946 r.
6. Komitet Obwodowy KP(b) Białorusi w Wilejce 1940–1941
7. Komitet Obwodowy KP(b) Białorusi w Pińsku 1940–1941
8. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Augustowie 1939–1940
9. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Łomży 1939–1940
10. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Sokółce 1939–1940
11. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Nieświeżu 1939–1940
12. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Berestowicy 1944–1945
13. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Krynkach 1939–1940
14. Komitet Rejonowy KP(b) Białorusi w Mostach 1944–1945
15. Komitet Wykonawczy Rejonowej Rady Deputowanych Robotniczych w Kobryniu 1939 r.
16. Zarząd Tymczasowy miasta i powiatu Kobryń 1939 r.
17. Instytut Historii Partii i Rewolucji Październikowej przy KC KP(b) Białorusi 1918–1940
18. Białoruski Sztab Partyzancki 1943–1944
19. Przedstawicielstwo KC KP Zachodniej Białorusi 1920–1921
20. Komitet Wykonawczy Rejonowej Rady Deputowanych Robotniczych w Go-recku 1945 r.

Dokumentacja polska

1. Dowództwo Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu 1919–1939
2. Ośrodek Wyszkożenia Rezerw Piechoty w Różanie 1937–1939
3. Urząd Wojewódzki w Nowogrodzku 1920–1939
4. Brygada KOP „Polesie” 1924–1939
5. 84 pułk piechoty 1914–1939
6. Komenda Portu Wojennego w Pińsku 1935–1938
7. Korpus Ochrony Pogranicza 1929–1939
8. Związek Młodzieży Wiejskiej 1939 r.
9. Polski Związek Obrońców Ojczyzny 1938–1939
10. Związek Rezerwistów 1930 r.
11. Związek Rezerwistów powiatu Wilejka 1938–1939
12. Związek Strzelecki powiatu Wilejka 1938–1939
13. Obóz Zjednoczenia Narodowego powiatu Mołodeczno 1938–1939
14. Obóz Zjednoczenia Narodowego 1939 r.
15. Obóz Zjednoczenia Narodowego powiatu Wilejka 1938 r.

Dokumentacja niemiecka

1. Komisarz Okręgowy w Grodnie 1941–1944
2. Zarząd Miejski w Grodnie 1941 r.

3. Burmistrz Miasta Grodna 1941–1944
4. Żandarmeria Powiatowa w Grodnie 1942–1944
5. Komisarz Powiatowy w Skidlu 1941–1944
6. Komisarz Powiatowy w Mostach 1942 r.
7. Zarząd Miejski w Brześciu 1941–1944
8. Zarząd Miejski w Pińsku [bd.]
9. Zarząd Rejonowy w Iwii 1941 r.
10. Okręgowy Komisarz Żandarmerii w Nowogródku 1942–1944
11. Departament Więzienny Urzędu Sprawiedliwości w Kownie – więzienie w Oszmianie 1942 - [1953]
12. Komendantura Polowa nr 815 1941 r.
13. Komendant Policji Bezpieczeństwa i SD Okręgu Białostockiego 1943 r.

III. Kolekcja Akt z Archiwów Litewskich

Dokumentacja litewska

1. Ministerstwo Ochrony Kraju – Zarząd Obozów dla Jeńców Wojennych 1919–1920
2. Sztab Obozów dla Internowanych 1939–1940
3. Obóz dla Internowanych nr 1 w Kalwarii 1939–1940
4. Obóz dla Internowanych nr 2 w Rakiszkach 1939–1940
5. Obóz dla Internowanych nr 3 w Poładze 1939–1940
6. Obóz dla Internowanych nr 4 w Kołotowie 1939–1940
7. Obóz dla Internowanych nr 5 w Birsztanach 1939–1940
8. Obóz dla Internowanych nr 6 w Wilkomierzu 1939–1940
9. Obóz dla Internowanych nr 7 w Kownie 1939–1940
10. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Litwy 1939–1940
11. Rada Ministrów Litwy 1939 r.
12. Ministerstwo Ochrony Kraju Litwy 1939–1940
13. Sztab Armii Litewskiej 1939 r.
14. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Litwy 1939–1940
15. Departament Bezpieczeństwa Państwowego Litwy 1925–1940
16. Komendantura miasta Wilna 1939–1940
17. Państwowa Policja Bezpieczeństwa 1939–1940
18. Naczelnik Policji miasta Wilna i Okręgu wileńskiego 1939 r.
19. Departament Policji Bezpieczeństwa miasta Wilna 1939–1940
20. Pełnomocnik Rządu Litewskiego dla miasta Wilna i rejonu wileńskiego 1939–1940

Dokumentacja sowiecka

1. Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa LSRR 1941–1944
2. NKWD LSRR [1939]–1941

3. NKWD-NKGB-MWD-MGB-KGB LSRR 1941–1949
4. I Oddział Specjalny NKWD-NKGB-MWD-MGB-KGB LSRR 1941–1956
5. Litewski Sztab Partyzancki 1943–1944
6. Centralny Komitet KP(b) Litwy 1944 r.
7. Powiatowy Komitet KP(b) Litwy 1944–1948
8. Instytut Historii Partii przy KC KP(b) Litwy 1939–1963

Dokumentacja polska

1. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego – Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich 1919–1920
2. Tymczasowa Komisja Rządząca Litwy Środkowej 1920–1922
3. Biuro Delegata Rządu RP w Wilnie 1921–1922
4. Kancelaria Cywilna Naczelnego Dowództwa Wojsk Litwy Środkowej 1920–1922
5. Kancelaria Sejmu Wileńskiego Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej [bd.]
6. Wileński Urząd Wojewódzki 1933–1939
7. Starostwo Grodzkie miasta Wilna 1937–1938
8. Polskie jednostki wojskowe na Wileńszczyźnie w latach 1938–1939
9. Więzienie „Łukiszki” [1938?]
10. Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej Okręgu Wileńskiego 1939 r.
11. Polski Czerwony Krzyż [bd.]
12. Okręgowa Dyrekcja Kolei Państwowych w Wilnie 1935 r.
13. Liga Morska i Kolonialna 1936 r.
14. Związek Rezerwistów 1925–1939

Dokumentacja niemiecka

1. Grupa zespołów „Hitlerines okupacijos laikotarpis” (Okres okupacji hitlerowskiej) 1941–1944

IV. Kolekcja Akt z Archiwów Ukraińskich

Dokumentacja ukraińska

1. Centralny Komitet KP(b) Ukrainy 1918–1945
2. Ukraiński Sztab Partyzancki 1943–1945

Dokumentacja polska

1. Rzymsko-Katolicka Kuria Metropolitalna we Lwowie [1927]

Summary

**DOCUMENTS FROM RUSSIAN, BELORUSSIAN AND LITHUANIAN
ARCHIVES FOR DIDACTIC AND RESEARCH NEEDS**

In the article is presented the Collection of Military Archival Committee stored in the Central Military Archive in Warsaw as a suggestion of using the collected source materials in a didactic process of students' education and rich source basis for writing of qualifying works.

A history of creation and activity of the Military Archival Committee in the archives of the former Soviet Union in the years 1992–97 is depicted. Results of this work were shortly characterised i.e. about 1 000 000 pages of Xerox copies of documents left in the Central Military Archive. Methods of working with documents from the Collection, both personal and content-related were shortly discussed.

In the second part of the article were presented contents of particular parts of the Collection: from Russian, Belorussian, Lithuanian and Ukrainian archives in a form of a list of groups included in them.